

שני נשכחים טופוגרפיים במקרא

מאת
ד. לייבל

א. געתה

בדברי הנביא על הרחבת ירושלים לעתיד לבוא (ירמ' לא לח) תירגם יונתן ונסב געתה—ואסתחר בריכת עגלא. כפי הנראה התכוון המתרגם לשמו של אותו מקום בצורה שהיתה מקובלת בימיו, כדרך שנהג (כמהו כאונקלוס) לגבי כמה מקומות אחרים.

ברם מניין הזהויה התמוה של געתה עם בריכת עגלא?

פתח לתשובה בעניין זה ימצא לנו בתרגום השבעים לאותו פסוק: καὶ ἀβνὶ חפץ, — שלא כתרגומו של בעל הערך "געה" ב"אנציקלופדיה המקראית", הגורס "והוקף אבנים יקרות", כשהשימוש בביטוי λίθοι ἑλεκτοί מראה על "אבני חפץ" דווקא — ע' בישע' נד יב: וכל גבולך לאבני חפץ—καὶ πάντων περιβολόν σου λίθους ἑλεκτούς.

ונפקא מינה לעצם עניינו. שכן השבעים, לא זו בלבד שהשתמשו באותו ביטוי בשני המקומות אלא יתר על כן: כיון שהכתוב בישעיה מדבר בגבול ירושלים שלאחרי הגאולה והכתוב בירמיה דן אף הוא בגבולות העיר לעתיד לבוא — ראו ללמוד מזה על זה ובדרך כך העבירו את חזונו של ישעיה על גבול של אבני חפץ לתוך נבואתו של ירמיה על הרחבה גרידא של גבולות העיר.

והנה המשותף לשני התרגומים, היווני והארמי, בכתוב שבירמיה הוא בזה, ששניהם קשורים לא לצורת השם געה אלא לתיבה משורש עגל (בזה עגלא ובזה מעגל); ונוסף לכך: כיון שבארמית (שמו' כח יט, לט יב) מציינת עין עגלא אבן חפץ, אחלמה, דומה שכל עצם המדרש הקדום λίθων ἑλεκτῶν κύκλος שנכפל בו מעגל בעין-עגלא (וכפל זה, כידוע, הוא מעיקרי הטכניקה של תרגומים מדרשיים), מעיקרו תלוי הוא בשורש זה.

הרי שעל כרחנו אנו אומרים, כי במקום געתה, שהתרגום הסורי ניחש גבעתה, יש לגרוס עגלתה, — ולא געה שם המקום אלא עגלה, ומכאן, "בריכת עגלא" בימיו של המתרגם לארמית.

ואם צדק קאהלה (ר') עכשו את מאמרו על התרגום הארץ-ישראלי לתורה והארמית המדוברת שבסוף בית-שני)¹, כי בתרגום לגביאים הקרוי על שם יונתן מצויים קטעים הקודמים הרבה לראשית הנצרות, — אפשר אפילו לשער שהתרגום לפסוק

Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft, etc., 49, 1958 (1 כרך 49.

שלנו אף הוא מוצאו מלפני חיבורו של גוף התרגום הזה והוא משקף מציאות של ימי בית שני. וכך תיושב גם הפליאה, שתרגום השבעים הקדום, שנתחבר במצרים, נזקק בכתוב שלנו למדרש, ואילו תרגום יונתן, שנתחבר מאות שנים אח"כ, כפי הנראה בבבל (ר' מאמרו של קאהלה), יש עמו בכל זאת מסורת טופוגרפית מאושת.

ב. "הם" בתקופת הכיבוש השראלי

שם העיר הם בעבר הירדן מזרחה נזכר במקרא במפורש פעם אחת בלבד, בר' יד ה, כעיר שנכבשה ע"י כדלעומר והמלכים אשר אתו, ולא נזכרה עוד, לכאורה, בחלוקת עבר-הירדן המזרחי בין שבטי גד וראובן וחצי שבט מנשה. ברם אפילו בפעם הזאת גורסים התרגומים העתיקים (השבעים, הסורי והרומי) במקום בהם שבמסורה ובהמתא שבתרגום אונקלוס — בהם דוקא.

נמצא שגם כאן שמר התרגום הארמי על מסורה טופוגרפית קדומה, שכבר נשתכחה מן המתרגמים האחרים. אולם שיכחה זו, כפי שיתברר להלן, עלתה לא רק בחלקם של מתרגמים, אלא לא נוקה ממנה גם נוסח המסורה במקום אחר.

בסיפור חלוקתה של ממלכות עוג מלך הבשן בין צאצאיו של מנשה (במד' לב) מוקשה פסוק מא, שנאמר בו: ויאיר בן מנשה הלך וילכד את חותיהם ויקרא אתהן חות יאיר, ולא נזכר חוותיו של מי. משום כך העדיף הולצינגר בפירושו לספר במדבר (עמ' 158) להגית, שחלה השמטה בנוסח לפני פסוק זה. ברם הנחה זו אין בה צורך כלל ודי להסרת הקושי בחלוקת התיבה חותיהם לשתים: חותיהם⁽²⁾, שע"י כך מוחזר לפסוק אותו שם תהסר בו, ודוקא זה המתאים לכאן מבחינה גיאוגרפית והיסטורית. כלומר, כיון שנשתכח שמה של הם עוד בתקופה שקדמה לחתימת המקרא, חוברו אותיותיו, שלא הובנו כבר (כשם שלא הובנו ע"י המתרגמים בבר' יד ה), אל חות ונתקבלה תיבה אחת חותיהם.

ואולי יש ללמוד מכך משהו גם לעצם תולדותיה ואף לקביעת מקומה של העיר. אם נאמר, שהכתוב מוסר לא דברי אגדה בעלמא אלא, כמסתבר מסגנון הדברים, רשימה היסטורית בכל דיוקה⁽³⁾, נבין שיאיר לכד את חוותיה של הם בתקופה שהעיר עצמה כבר היתה חרבה מזמן ולא נחשבה בכלל ישוב, אבל שמה נקרא עדיין על חורבותיה ועל החוות סביבה. והרי זה תואם ביותר את הממצא הארכיאולוגי ב"תל האם הקטן", ששטויארנאגל ואולברייט זיהו עמו את העיר הנזכרת במקרא ונלסון גליק מצא מלבד חומה מתקופת הברונזה הקדומה "בשיאו ובמדורנותיו חרסים מעטים בלבד מן השלבים הקדומים של תקופת הברונזה הקדומה וכמות ניכרת יותר של חרסי תקופת הברזל..." (וע' ערך הם ב"אנציקלופדיה המקראית"). היעדרם של חרסים מתקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת לא זו בלבד שאינו מעיד נגד זיהויים של שטויארנאגל ואולברייט, אלא אדרבא הוא מאשר באופן בולט ביותר את הכתוב במדבר לב מ לפי קריאתנו.

(2) כפי שכבר הציע א. ברגמן, JAOS 54, 1954, 176 ועוד, והובא אצל אָבֶל GP II, 71 וע' דבריו של ב. מזר ב"אנציקלופדיה המקראית" ערך "חות יאיר".
(3) והשווה מגילת היוחסין של יאיר, בדה"א ב כא—כג.